

ДІТИ ВІЙНИ: НЕЗАКОННА ДЕПОРТАЦІЯ, НАСИЛЬНИЦЬКЕ ПЕРЕМІЩЕННЯ ТА РЕПАТРІАЦІЯ

Островська Богдана Василівна,

orcid.org/0000-0002-1791-7400

доктор юридичних наук,
провідний науковий співробітник відділу публічно-правових досліджень
Науково-дослідного інституту правотворчості та науково-правових
експертиз Національної академії правових наук України,
професор кафедри міжнародного, цивільного та комерційного права
Державного торговельно-економічного університету

В статті здійснено аналіз доказів вчинення РФ міжнародних злочинів, що стосуються незаконної депортації, насильницького переміщення українських дітей, передачі їх під опіку, зміни їх громадянства та усиновлення в РФ. Зокрема це становить злочин геноциду проти українського народу разом зі вчиненими злочинами агресії, військовими злочинами та злочинами проти людяності.

Досліджено реальні мотиви здійснення так званої гуманітарної евакуації. Розглянуто різні способи незаконної депортації, насильницького переміщення та примусової асиміляції українських дітей в рамках планомірної державної програми РФ. Детально проаналізовано порушення РФ норм міжнародного права.

Розглянута роль міжнародних організацій, зокрема ООН, Ради Європи, ЄС, а також Міжнародного кримінального суду в зборі доказів та притягненні винних за вищезазначені злочини до міжнародної відповідальності. Акцентується увага на необхідності ратифікації Україною Римського статуту Міжнародного кримінального суду. Підкреслюється важливість співпраці національних та міжнародних органів та організацій, включно за участі неурядових громадських організацій, в контексті створення механізму міжнародного розшуку та репатріації українських дітей.

Наголошується на необхідності забезпечення державою довготривалої психосоціальної підтримки українських дітей (насамперед дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування та дітей з інвалідністю) по поверненню в Україну з метою відновлення їх ментального здоров'я внаслідок отриманих психічних травм та запровадження дитячих реабілітаційних програм на основі міжнародного досвіду країн, які були в стані війни.

Ключові слова: права дитини, незаконна депортація, насильницьке переміщення, зміна громадянства, усиновлення, геноцид, репатріація.

Ostrovska Bohdana. Children of war: unlawful deportation, forcible transfer, and repatriation

The article analyzes the evidence of the Russian Federation's commission of international crimes related to the unlawful deportation, forcible transfer of Ukrainian children, and their transfer to custody, change of citizenship and adoption in the Russian Federation. This constitutes a crime of genocide against the Ukrainian people, along with crimes of aggression, war crimes and crimes against humanity.

The real motives of the so-called humanitarian evacuations were investigated. Various methods of unlawful deportation forced displacement and forced assimilation of Ukrainian children within the framework of the systematic state program of the Russian Federation are considered. Violations of Russian norms of international law are analyzed in detail.

The role of international organizations, in particular the UN, the Council of Europe, the EU, and the International Criminal Court in gathering evidence and bringing the perpetrators of the above-mentioned crimes to international responsibility, is considered. Attention is focused on the need for Ukraine to ratify the Rome Statute of the International Criminal Court.

The importance of cooperation between national and international bodies and organizations, with the help of non-governmental public organizations, is emphasised in the context of creating a mechanism for the international search and repatriation of Ukrainian children.

It is essential that the State provides long-term psychosocial support for children (foremost orphans, children deprived of parental care and children with disabilities) upon return to Ukraine in order to restore their mental health resulting from mental injuries and to introduce children's rehabilitation programs based on international experience the countries that were at war.

Key words: *children's rights, unlawful deportation, forced displacement, change of citizenship, adoption, genocide, repatriation.*

З початку широкомасштабного вторгнення Російської Федерації (далі – РФ) на територію України виникла проблема незаконної депортації українського населення з територій окупованих російськими військами областей, а також з Криму до РФ та Республіки Білорусь (далі – РБ). Часто вона здійснювалася під приводом гуманітарної евакуації. Однак, відмінною ознакою евакуації є її офіційна організація представниками української влади, яка не може бути здійснена в країну-агресор. Крім того, організація такої евакуації в жодному випадку не може розглядатися як добровільна, якщо вона здійснюється за умов, коли цивільне населення вимушене в умовах фізичного чи психічного примусу, покидати місця їх постійного проживання. У Спеціальній доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо додержання прав осіб, які постраждали внаслідок збройної агресії російської федерації проти України (за період 24 лютого – 31 жовтня 2022 року) виокремлюються поняття примусу до депортації чи переміщення, під яким розуміється «створення умов, коли цивільне населення відчуває страх перед насильством або загрозу затримання чи зловживання владою або інші форми психологічного насильства» [1, с. 83].

Водночас у разі правомірності намірів здійснення такої «евакуації», заявлених російською стороною, нею слід було б вжити усіх заходів щодо повернення дітей як громадян України, що виключає їх примусову асиміляцію, яка здійснюється різними способами, зокрема через функціонування системи спеціальних «таборів-перевиховання» з елементами мілітаризації, а також шляхом розміщення українських дітей в прийомні сім'ї та їх усиновлення. Відповідно до міжнародних зобов'язань РФ мала б діяти згідно зі вимогою ст. 49 Конвенції про захист цивільного

населення під час війни від 12 серпня 1949 р.: «Одразу після здійснення переміщень або евакуації, про них слід повідомити державі-покровительці»[2].

На жаль, з початку повномасштабного вторгнення РФ на територію України на національному законодавчому рівні не був одразу прийнятий нормативно-правовий акт щодо евакуації дітей із зони бойових дій, що не дало можливості їх своєчасного захисту.

Досліджуючи реальні мотиви такої депортації слід виділити наступні аспекти:

1) Дітей дошкільного віку часто реєструють за новими персональними даними, змінюючи прізвище, ім'я та по батькові. При цьому діти, не усвідомлюючи наслідків таких дій, не заперечують та навіть погоджуються на будь-яке запропоноване їм ім'я. Ця зміна розрахована насамперед на те, що таку дитину буде майже неможливо знайти за базами даних, а тим більше після її усиновлення на території РФ.

2) Діти є жертвами і одночасно свідками воєнних злочинів. І чим старшою є дитина, тим чіткішим і свідомішим є її уявлення про злочинність дій російських військових, зокрема вбивство, катування, фізичне (сексуальне) насильство щодо батьків, рідних, знайомих тощо.

3) Слід звернути особливу увагу, що в ході такої протиправної діяльності старшим підліткам змінюють дати народження в сторону збільшення їх віку, що робиться з метою вільного вивезення їх до таборів без згоди батьків. Своєю чергою це значно ускладнює повернення в Україну дітей, яким за документами, виданими в РФ вже виповнилося 18 років, особливо хлопців, які, потрапивши на територію РФ, підпадають під призов до армії.

4) Насторожує також подальша доля українських дітей, яких вивозили під приводом «диспансеризації», що передбачає медичне втручання в їх організм вже на

території РФ. Це підіймає проблему незаконного донорства-трансплантації та залучення таких дітей до експериментальної діяльності в сфері трансплантації анатомічних матеріалів людини.

Важливо встановити, чи не було щодо українських дітей вчинена будь-яка з форм насилля, як фізичного (зокрема сексуального), так і психічного. А також чи застосовувалася дитяча праця, чи мав місце примус та інші тяжкі міжнародні злочини, такі як залучення до дитячої проституції та порнографії. У цьому ж контексті актуалізується проблема торгівлі дітьми.

5) Викорінення української ідентичності шляхом русифікації майбутніх поколінь українців. Наступним кроком для цього стала асиміляція українських дітей з російським суспільством шляхом зміни їх громадянства, що своєю чергою легалізує процедуру їх подальшого усиновлення російськими громадянами.

Відповідно до ч. 1 ст. 165 Сімейного кодексу РФ «При усиновленні (удочерінні) на території Російської Федерації громадянами Російської Федерації дитини, яка є іноземним громадянином, необхідно отримати згоду законного представника дитини та компетентного органу держави, громадянином якої є дитина, а також, якщо це вимагається відповідно до законодавства зазначеної держави, згода дитини на усиновлення». Тому за участі Уповноваженої при Президентові РФ з прав дитини М. Львової-Белової у процесі нормотворчості були створені нові «правові» підстави для легалізації усиновлення українських дітей громадянами РФ по прискореній та спрощеній процедурі, яке незабаром відбулося за її сприяння після прийняття змін до російського законодавства, щоб уникнути труднощів, пов'язаних з усиновленням дитини-іноземця. Саме такі її дії – «насилницька передача дітей з однієї людської групи в іншу», і становлять складову злочину геноциду. «Тепер, коли діти стали російськими громадянами, тимчасова опіка може стати постійною», заявила М. Львова-Белова [3].

Так, 30 травня 2022 р. Указом Президента РФ «Про внесення змін до Указу Президента Російської Федерації від 24 квітня 2019 року № 183 про визначення гуманітарних цілей категорії осіб, які мають

право звернутися із заявами про прийняття до громадянства Російської Федерації у спрощеному порядку та Указу Президента Російської Федерації від 29 квітня 2019 року № 187 про окремі категорії іноземних громадян та осіб без громадянства, які мають право звернутися із заявами про прийняття до громадянства Російської Федерації у спрощеному порядку» був запроваджений спрощений механізм набуття російського громадянства мешканцями тимчасово окупованих територій Херсонської та Запорізької областей України. Зокрема йшлося про спрощене набуття громадянства РФ дітьми-сиротами, дітьми, залишеними без батьківського піклування, а також недієздатними особами, які мають українське громадянство. Зазначений Указ передбачає доповнення попередніх указів стосовно набуття громадянства РФ в спрощеному порядку пунктом 1¹ наступного змісту: «встановити що діти-сироти та діти, що залишилися без батьківського піклування, недієздатні особи, які є громадянами Донецької Народної Республіки, Луганської Народної Республіки або України, набувають громадянства Російської Федерації у спрощеному порядку відповідно до частини восьмої статті 14 Федерального закону 31 травня 2002 року номер 62-ФЗ «Про громадянство Російської Федерації». Крім того, Указом передбачено доповнення пунктом 1², в якому зазначено перелік осіб, уповноважених звернутися із заявою про прийняття до громадянства РФ, зокрема: «а) опікун дитини, її піклувальник або опікун недієздатної особи, які є громадянами Російської Федерації, ДНР, ЛНР або України, за винятком випадку встановлення опіки та піклування на підставі спільної заяви батьків про призначення їх дитині опікуна чи піклувальника на період, протягом якого з поважних причин вони не зможуть виконувати свої батьківські обов'язки; б) керівник організації для дітей-сиріт та дітей, що залишилися без батьківського піклування, яка розташована на території ДНР, ЛНР, Запорізької області України або Херсонської області України, якщо дитина поміщена під нагляд в таку організацію, за винятком випадку, коли дитину помістили в таку організацію тимчасово, на період, протягом якого батьки, усиновителі, опі-

кун або піклувальник з поважних причин не можуть виконувати свої обов'язки; в) керівник освітньої організації, медичної організації або організації, що надає соціальні послуги, які знаходяться на території ДНР, ЛНР, Запорізької області України в Херсонській області України, якщо недієздатна особа поміщена під нагляд в таку організацію за виключенням випадку, коли недієздатна особа поміщена в таку організацію тимчасово з метою отримання освітніх, медичних, соціальних чи інших послуг або з метою забезпечення її тимчасового проживання на період, протягом якого опікун з поважних причин не може виконувати свої обов'язки щодо недієздатної особи; г) керівник органу опіки і піклування, що виконує обов'язки опікуна чи піклувальника щодо дитини». Варто наголосити, що всі зазначені особи є співучасниками даного злочину.

Про порушення РФ «фундаментальних принципів захисту дітей під час війни» в контексті зміни їх громадянства та передачі на усиновлення заявив 27 січня 2023 р. Верховний комісар ООН у справах біженців – Ф. Гранді. Він підкреслив, що «у ситуації війни не можливо визначити, чи є у дітей сім'ї, чи опікуни. І тому, поки це не буде з'ясовано, не можна надавати їм інше громадянство або усиновити їх іншою сім'єю» [4]. При цьому Верховний комісар ще раз наголосив на проблемі відсутності доступу міжнародних організацій на територію РФ.

Втім зміна громадянства українських дітей росіянами розпочалося ще 2014 р. після незаконної анексії Криму, коли було започатковано російський проєкт «Потяг надії», яким РФ незаконно вивозила звідти українських дітей з метою їх подальшого усиновлення, знищуючи їх українську ідентичність, натомість нав'язуючи російську. На той час на окупованому півострові залишалось близько 5 тис. дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Також в грудні 2014 р. Службою безпеки України було висунуто заочне повідомлення про підозру за ч. 2 ст. 110 (Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України) Кримінального кодексу України [5], керівникам окупаційних адміністрацій країни-агресора у захоплених районах сходу України, а саме тим-

часово окупованих територіях Донецької області, «міністрам» охорони здоров'я та прибутків і зборів ДНР, які «причетні до організації примусового вивезення українських дітей-сиріт з тимчасово захоплених районів Донеччини до РФ під виглядом поїздки до дитячих таборів» [6].

Окрім того, що незаконна депортація українських дітей із тимчасово окупованих територій України в Росію з подальшою зміною їх громадянства та усиновленням російськими громадянами є грубим порушенням національного законодавства України, слід констатувати наступні види порушень норм міжнародного права:

зміна персональних даних українських дітей, громадянства, розміщення їх у сім'ях та усиновлення є порушенням права дитини на збереження своєї індивідуальності, що передбачає збереження її громадянства, імені та сімейних зв'язків, та є протизаконним втручанням, передбаченим ч. 1 ст. 8 Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 р. [7]. За цих обставин, «якщо дитина протизаконно позбавляється частини або всіх елементів своєї індивідуальності» Держави-учасниці зобов'язані забезпечити їй необхідну допомогу і захист для найшвидшого відновлення її індивідуальності (згідно ч. 2 вказаної статті). Крім того, депортовані діти, які не є сиротами, мають право на возз'єднання зі своєю сім'єю. Тому згідно з ч. 1 ст. 9 «Держави-учасниці забезпечують те, щоб дитина не розлучалася з батьками всупереч їх бажанню», а у тих випадках, коли таке розлучення впливає з якого-небудь рішення, прийнятого Державою-учасницею, наприклад, при (...) депортації чи смерті (включаючи смерть, що настала через будь-яку причину під час перебування даної особи у віданні держави) одного чи обох батьків або дитини, така Держава-учасниця надає батькам, дитині чи, якщо це необхідно, іншому члену сім'ї на їх прохання необхідну інформацію щодо місцеперебування відсутнього члена (членів) сім'ї, якщо надання цієї інформації не завдає шкоди добробуту дитини» (відповідно до пункту 4);

щодо незаконності усиновлення українських дітей громадянами РФ можна застосувати положення ст. 21 вказаної

Конвенції, де визначаються умови усиновлення в іншій країні. Таке усиновлення може розглядатися як альтернативний спосіб догляду за дитиною, якщо «дитина не може бути передана на виховання або в сім'ю, яка могла б забезпечити її виховання або усиновлення, і якщо забезпечення якогось придатного догляду в країні походження дитини є неможливим». Крім того, основоположним принципом завжди є забезпечення «найкращих інтересів дитини», які мають враховуватися «в першочерговому порядку»;

водночас «неправомірне схиляння в якості посередництва до згоди на усиновлення дитини з порушенням застосованих міжнародно-правових актів щодо усиновлення» відповідно до підпункту ii) пункту а) ст. 2 Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції та дитячої порнографії від 25 травня 2000 р. [8] є кримінальним злочином у контексті торгівлі дітьми незалежно від того, чи вчинені вони на національному або транснаціональному рівні, або в індивідуальному чи організованому порядку згідно зі ст. 3;

потрібно також розслідувати кожен випадок на наявність отримання особами, задіяними у примусовому переміщенні дітей матеріальної вигоди за їх послуги. В цьому разі можливе застосування пункту б) ст. 2 Факультативного протоколу, що дає визначення таким діям: «торгівля дітьми означає будь-який акт або угоду, внаслідок яких дитина передається будь-якою особою або будь-якою групою осіб іншій особі або групі осіб за винагороду або інше відшкодування». Це також є порушенням РФ як державою-учасницею цього Протоколу ч. 5 ст. 3 своїх зобов'язань за ним: «Держави-учасниці вживають всіх відповідних правових та адміністративних заходів з метою забезпечення того, щоб всі особи, які мають відношення до усиновлення дитини, діяли відповідно до положень застосованих міжнародно-правових актів»;

слід наголосити на особливому статусі дітей і за Женевськими конвенціями. Так, згідно зі ст. 50 Конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 р. передбачено обов'язок окупаційної держави «вжити всіх необхід-

них заходів для полегшення процедури встановлення особи дітей та реєстрації їхніх сімейних зв'язків. Вона (окупаційна держава – Б.О.) за будь-яких обставин не повинна змінювати їхнього громадянського статусу або вносити їх до списків підконтрольних їй формувань або організацій» [2]. До того ж, відповідно до ст. 49 «забороняється, незалежно від мотивів, здійснювати примусове індивідуальне чи масове переселення або депортацію осіб, що перебувають під захистом, з окупованої території на територію окупаційної держави або на територію будь-якої іншої держави, незалежно від того, окупована вона чи ні». Таке порушення мало місце не лише щодо депортованих до РФ дітей, але й незаконно переміщених до РБ;

загалом «незаконна депортація або переміщення» населення, зокрема дітей, що є грубим порушенням як вищезгаданої Женевської конвенції, визнається також воєнним злочином в розумінні ст. 8 Римського статуту Міжнародного кримінального суду (далі – МКС) (підпункт VII пункту а ч. 2) та є серйозним порушенням законів і звичаїв, що застосовуються в міжнародних збройних конфліктах у встановлених рамках міжнародного права стосовно «депортації або переміщення всього або частини населення окупованої території у межах чи за межі цієї території» (підпункт VIII пункту b ч. 2). Такі дії є також злочином проти людяності відповідно до його ст. 7 (пункт d), що передбачає «депортацію або насильницьке переміщення населення» у значенні «насильницького переміщення відповідних осіб шляхом виселення або інших примусових дій з території, на якій вони законно перебувають, за відсутності підстав, що допускаються міжнародним правом» [9];

втім, саме «насильницька передача дітей з однієї людської групи в іншу», що є ознакою та окремою формою злочину геноциду згідно пункту е) ст. II Конвенції про запобігання злочину геноциду і покарання за нього від 9 грудня 1948 р. [10], що разом з насильницькою їх асиміляцією можна класифікувати як намір знищення української ідентичності у майбутніх поколіннях за допомогою різних інструментів державної політики планомірної русифікації українських дітей. Відомий американський

слідчий з прав людини Н. Реймонд, який спеціалізується на розслідуванні воєнних злочинів, зокрема масових вбивств та тортур, та є виконавчим директором Лабораторії гуманітарних досліджень Єльської школи громадського здоров'я (Yale School of Public Health), наголосив, що «насправді йдеться про спробу зруйнувати українську ідентичність як ключову мету програми в промислових масштабах» [11].

Загалом даною інституцією було проведено важливе дослідження стосовно депортації українських дітей, звіт якої від 14 лютого 2023 р. під назвою «Російська систематична програма перевиховання та усиновлення дітей України» було детально представлено в проєкті «Обсерваторія конфліктів» (Conflict Observatory) – центральному хабі для збору, аналізу та надання широкого доступу доказів скоєних РФ військових злочинів та інших звірств в Україні [12]. Обсерваторія аналізує та зберігає загальнодоступну інформацію, включаючи супутникові зображення та інформацію, що поширюється через соціальні мережі, відповідно до міжнародних правових стандартів для використання в поточних та майбутніх механізмах підзвітності. Це включає дотримання суворих процедур контролю для майбутніх цивільних і кримінальних судових процесів у відповідних юрисдикціях. У міру виконання та завершення дослідження нові звіти публікуватимуться для широкого загалу на офіційному сайті організації.

Ключовими висновками проведеного дослідження є наступні:

після повномасштабного вторгнення в Україну 24 лютого 2022 р. понад 6000 дітей з України віком від чотирьох місяців до 17 років утримувалися в таборах та інших закладах. Однак кінцева кількість дітей є однозначно більшою;

функціонує мережа щонайменше із 43 закладів, 41 з яких є літніми таборами, що вже існували в окупованому Росією Криму та РФ. Серед цих таборів 12 зосереджені біля Чорного моря, 7 – в окупованому Криму, 10 – навколо міст Москви, Казані та Єкатеринбургу. 11 – розташовані за 800 км від кордону з Україною, зокрема 2 – в Сибіру та 1 на Далекому Сході Росії. 2 – пов'язані з депортацією дітей-сиріт (психіатрична лікарня та сімейний центр).

Станом на сьогодні є всі підстави вважати, що кількість таких таборів зростає;

в цих закладах українські діти зазнають російського ідеологічного впливу та політичного перевиховання. Більшість з них – це оздоровчі табори, куди дітей вивезли під приводом «оздоровлення», інші призначалися для дітей, яких мали усиновити. Основною метою цих таборів є переважно проросійське перевиховання та навіть військова підготовка дітей;

наявна інформація, що діти з двох таборів були поміщені в прийомні сім'ї в Росії;

в результаті дослідження виявилось, що батьківська згода на вивезення дітей збиралася під примусом і регулярно порушувалася. До прикладу, вона включала підписання довіреності на невідомого агента. У багатьох випадках здатність батьків надати дійсну згоду може вважатися сумнівною, оскільки умови війни та непряма загроза з боку окупаційних сил є умовами примусу;

припинено повернення дітей щонайменше з чотирьох таборів. У підсумку інформація про місцезнаходження та статус дітей залишається невідомою;

операція з незаконної депортації та переміщення українських дітей централізовано координується урядом Росії на федеральному, регіональному та місцевому рівнях.

На основі достатньої кількості зібраних доказів за клопотанням Прокурора МКС К. Хана від 22 лютого 2023 р. Палата попереднього розслідування II Міжнародного кримінального суду (далі – Палата МКС) дійшла висновку, що «є обґрунтовані підстави вважати, що кожен підозрюваний (а саме, Президент РФ В. Путін та Уповноважена при Президентові РФ з прав дитини М. Львова-Белова – *Б.О.*) несе відповідальність за воєнний злочин незаконної депортації населення та воєнний злочин незаконного вивезення населення з окупованих регіонів України до Російської Федерації, що заподіяли шкоду українським дітям» [13]. Дійшовши висновку про доведену доказами причетність до цих злочинів 17 березня 2023 р. Палата МКС видала два ордери на арешт вищевказаних високопосадовців. Того ж дня Президент МКС П. Гофманський оприлюднив відповідну заяву у відеозверненні.

В Прес-релізі МКС сказано, що «Президент Російської Федерації, є ймовірно відповідальним за воєнний злочин незаконної депортації населення (дітей) та незаконного вивезення населення (дітей) з окупованих районів України до Російської Федерації (відповідно до статей 8(2)(a)(vii) та 8(2)(b)(viii) Римського статуту). Ці злочини були ймовірно скоєні на українській окупованій території принаймні з 24 лютого 2022 р. Існують обґрунтовані підстави вважати, що (...) Путін несе індивідуальну кримінальну відповідальність за вищезазначені злочини: (i) за вчинення цих злочинів особисто, спільно з іншими особами і/або через інших осіб (ст. 25 (3)(a) Римського статуту) та (ii) за його неспроможність здійснювати належний контроль над цивільними та військовими підлеглими, які здійснили злочини або дозволили їхнє здійснення, і перебували під його фактичною владою і контролем, відповідно до відповідальності вищого рівня (ст. 28 (b) Римського статуту)». Стосовно дитячого омбудсмена, яка особисто заявила про усиновлення нею українського хлопчика Філіпа з Маріуполя, що є визнанням незаконного усиновлення, МКС встановив її причетність до тих самих міжнародних злочинів, за виключенням притягнення її до індивідуальної відповідальності за статтею 28 (b) Римського статуту.

Ч. 2 ст. 27 Римського статуту, що стосується неприпустимості посилання на посадове становище особи, передбачає, що «імунітети або спеціальні процесуальні норми, які можуть бути пов'язані з посадовим становищем особи відповідно до національного або міжнародного права, не повинні перешкоджати здійсненню Судом своєї юрисдикції щодо такої особи» [9]. Тобто наразі російські високопосадовці мають офіційний статус підозрюваних за вчинення зазначених міжнародних злочинів. Згідно з процедурою, підозрюваних осіб мають затримати у будь-якій з країн, яка ратифікувала Римський статут МКС. На сьогодні, це 123 Держави-учасниці [14].

До того ж всі факти незаконного усиновлення українських дітей російськими громадянами є доказами їх співучасті у злочині.

Наразі Офіс генерального прокурора України тісно співпрацює з МКС щодо пере-

дачі доказів незаконної депортації українських дітей. Йдеться про десятки томів. На момент розгляду справ в МКС кількість епізодів однозначно суттєво зростає. Надалі для України є вкрай важливо ратифікувати Римський статут МКС, який вона підписала 20 січня 2000 р. Більше того, це є її прямим зобов'язанням відповідно до ст. 8 Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами, з іншої сторони, ратифікованої 16 вересня 2014 р., де сказано, що «Сторони співпрацюють з метою зміцнення миру та міжнародного правосуддя шляхом ратифікації та імплементації Римського статуту Міжнародного кримінального суду (МКС) 1998 року та пов'язаних з ним документів», а також статті 24, що стосується правового, зокрема судового співробітництва в кримінальних справах» [15]. Ратифікація Римського статуту також дасть право участі України у виборах Прокурора МКС, у подачі кандидатів на посаду судді та інші можливості.

Координація зусиль міжнародної спільноти є найефективнішим способом пошуку та повернення українських дітей.

Так, в рамках 52 сесії Ради з прав людини ООН в Женеві була представлена Доповідь Незалежної міжнародної комісії з розслідування порушень в Україні від 15 березня 2023 р. [16]. Комісія на чолі з головою Е. Мьосе [17] «розглянула випадки стосовно переміщення 164 дітей віком від чотирьох до 18 років з Донецької, Харківської та Херсонської областей» та констатувала, що така евакуація дітей РФ як стороною конфлікту є забороненою міжнародним гуманітарним правом (пункти 97-98). Комісія дійшла висновку, що «розглянуті нею випадки щодо переміщення та депортації дітей в межах України та до Російської Федерації порушують міжнародне гуманітарне право та становлять воєнні злочини (...) у вигляді невинуватеної затримки репатріації цивільних осіб», констатувавши, що зобов'язання РФ полягає у сприянні воз'єднанню сімей, роз'єднаних внаслідок збройного конфлікту (пункт 102) згідно з Четвертою Женевською конвенцією [2] та Додатковим протоколом

І до Женевських конвенцій [18]. При цьому Комісія рекомендувала РФ негайно «надати достовірну та вичерпну інформацію про кількість і місцезнаходження всіх дітей, які були переміщені в межах України або депортовані з України до Російської Федерації з будь-яких причин; сприяти встановленню ефективної комунікації між дітьми та їхніми сім'ями, а також негайно та активно розпочати процес їхнього повернення в Україну відповідно до забезпечення їхніх найкращих інтересів та виконання міжнародних зобов'язань, та використовуючи технічну допомогу міжнародних організацій; запобігати будь-яким подальшим примусовим переміщенням дітей в межах України та їхній депортації з України» (пункт 113 (с)). Однак, як бачимо на сьогоднішні норми м'якого права не є достатньо ефективними стосовно РФ.

23 березня 2023 р. Європейська Комісія на чолі з її Президентом У. фон дер Ляєн у співпраці з прем'єр-міністром Польщі М. Моравецьким спільно з українською стороною анонсувала підготовку до конференції, що має на меті об'єднати зусилля міжнародної спільноти в допомозі ООН та іншим міжнародним організаціям для репатріації примусово вивезених українських дітей.

Як повідомило того ж дня Міністерство закордонних справ Франції, 45 країн Організації з безпеки та співробітництва в Європі (далі – ОБСЄ) запровадили спеціальний, так званий Московський, механізм для розслідування серйозних порушень прав людини в Білорусі, пов'язаних із загарбницькою війною Росії в Україні [19]. Цей механізм, зокрема, включає дослідження питання незаконної депортації. З цією метою він дозволяє залучати відповідних експертів. Так, 18 квітня 2023 р. експерти ОБСЄ з Латвії (Е. Штайнерте), Чехії (В. Білкова) та Норвегії (С. Геллешт-вайт) прибули в Україну для збору даних про депортацію українських дітей з тимчасово окупованих територій України до Росії. Йдеться насамперед про збір експертами фактів про зміну особистих даних дітей, громадянства, розлучення з батьками чи опікунами, а також про їх подальше незаконне усиновлення, включно з примусовою асиміляцією.

19 квітня 2023 р. під час дискусії в Європарламенті стосовно незаконної депортації українських дітей та виданих у зв'язку з цим МКС ордерами на арешт, литовський депутат П. Ауштрявічюс, заявляючи про відверте викрадення більш ніж 20000 українських дітей, закликав Європейський Союз та міжнародне співтовариство «використати всі можливі засоби, щоб знайти, ідентифікувати та повернути українських дітей до їхніх родин, а також на їх батьківщину – Україну», зазначаючи, що російський уряд, досі будучи членом Ради Безпеки ООН, «фальсифікує особисті біографії українських дітей, змінюючи їх імена та стираючи їхню ідентифікацію», в такий спосіб «перевиховуючи їх на російських громадян» [20]. За офіційною інформацією, РФ використовує примусово депортованих українських дітей для анти-української пропаганди [21].

Крім того, прикладом міжнародної співпраці у розслідуванні міжнародних злочинів, вчинених РФ, є Спільна слідча група (Joint Investigation Team) України, Литви та Польщі за участі Офісу Прокурора МКС, а також Євроюсту (European Union Agency for Criminal Justice Cooperation – EuroJust). За офіційним повідомленням Євроюста від 14 квітня 2023 р. надалі ця група в розширеному складі буде розслідувати злочин геноциду в Україні [22]. Слід відзначити значний внесок Євроюсту [23] (на чолі з його головою Л. Хамраном) як органу юстиції Європейського Союзу в започаткування спеціальної судової Бази даних для збору доказів щодо основних міжнародних злочинів (Core International Crimes Evidence Database – CISED) [24], а також Міжнародного центру переслідування злочину агресії (International Centre for the Prosecution of the Crime of Aggression – ICSPA) [25].

25 квітня 2023 р. ГА ООН було прийнято Резолюцію A/77/L.65 «Співпраця між Організацією Об'єднаних Націй та Радою Європи», в якій чітко зафіксовано злочин агресії РФ проти України та «безпрецедентні виклики, що стоять сьогодні перед Європою» у зв'язку з цим, а також необхідність «зміцнення співробітництва між Організацією Об'єднаних Націй та Радою Європи, особливо для того, щоб оперативно відновити та підтримувати мир

та безпеку на основі поваги суверенітету, територіальної цілісності та політичної незалежності будь-якої держави, забезпечення дотримання прав людини та норм міжнародного гуманітарного права під час військових дій, відшкодування збитків, завданих жертвам, та притягнення до відповідальності всіх тих, хто винний у порушенні норм міжнародного права» [26].

Яскравим прикладом міжнародного консенсусу в рамках Ради Європи стало прийняття Парламентською Асамблеєю 27 квітня 2023 р. Резолюції 2495 (2023) «Депортації та примусове переміщення українських дітей та інших цивільних осіб до Російської Федерації або на тимчасово окуповані українські території: створити умови для їх безпечного повернення, припинити ці злочини та покарати винних» у співвідношенні голосів: 87 – за, 1 – проти, 1 – утримався [27]. Резолюцією закріплено важливі положення, що стосуються кваліфікації злочинів, вчинених РФ. Наголошено, що практика депортацій та насильницького переміщення українських дітей є особливо серйозною рисою цієї агресії та є порушенням міжнародного гуманітарного права, права прав людини і кримінального права. І ця практика розпочалася ще до 24 лютого 2022 р., але після повномасштабного вторгнення вона значно активізувалася. Саме «організований і систематичний характер залучених практик (...) вказують на висновок, що ці злочини не є випадковими чи незапланованими. Вони свідчать про намір знищити Україну та українську ідентичність, а також культурно-мовні особливості її народу» (пункт 8). У підсумку Парламентська Асамблея Ради Європи (далі – ПАРЕ) констатує, що «насильницьке переміщення дітей з однієї групи в іншу з наміром повністю або частково знищити національну, етнічну, расову чи релігійну групу розглядається як злочин геноциду відповідно до ст. 2 пункту (е) Конвенції про геноцид 1948 р., що збігається із задокументованими доказами депортації та примусового переміщення українських дітей до Російської Федерації або на території, які тимчасово перебувають під російською окупацією» (пункт 10).

Резолюцією розширено список осіб, причетних до незаконної депортації та

примусового переміщення українських дітей. Так, було додано «прем'єр-міністра РФ, міністрів освіти та охорони здоров'я, уповноважену з прав людини та першого заступника керівника апарату Президента Росії, на регіональному рівні – губернаторів Краснодарського краю, Магадану, Камчатського країв, Президента Татарстану та голову Республіки Адигея» (пункт 18.1). Крім того, за ініціативою української делегації в ПАРЕ до Резолюції було прийнято поправку 5 до пункту 18.1., якою до цього списку внесли «самопроголошеного президента Білорусі Олександра Лукашенка, уряд Білорусі» [28].

Слід підкреслити важливу роль національних та міжнародних організацій (і не лише в рамках ООН, Ради Європи, Європейського Союзу), зокрема неурядових громадських організацій, в зборі доказів про вчинення РФ міжнародних злочинів з метою притягнення винних до міжнародної відповідальності. У цьому контексті співпраця на всіх рівнях – як державному, так і неурядовому – сприятиме створенню ефективного міжнародного механізму пошуку та репатріації українських дітей.

Оскільки наразі жодна міжнародна правозахисна організація не має доступу на територію РФ з метою сприяння поверненню незаконно депортованих українських дітей, співпраця національних та іноземних (зокрема опозиційних російських та білоруських) неурядових громадських організацій є великим внеском у допомогу державі в розшуку та поверненні українських дітей.

Протягом останніх 20 років пошук українських дітей завжди був прерогативою діяльності ГО «Магнолія» як національної служби розшуку дітей. Вже станом на грудень 2022 р. кількість запитів на розшук дітей, зниклих від початку повномасштабного російського вторгнення в Україну, перевищила кількість запитів, отриманих за всі роки існування організації – понад 2600 [29]. Важливим стратегічним закордонним партнером України в цій діяльності є міжнародна федерація Missing Children Europe [30]. Оскільки через війну мільйони українців, переважно жінки та діти, змушені шукати притулку за кордоном, існує великий ризик, що діти можуть бути

розлученими з батьками чи навіть зникнути безвісти.

Міністерством реінтеграції разом із Національним інформаційним бюро (далі – НІБ) за дорученням Офісу Президента України та за інформаційно-аналітичної підтримки Уряду Канади «Супровід урядових реформ в Україні» (SURGe), була створена державна інформаційна платформа «Діти війни, «як інструмент пошуку та визволення дітей з місць примусового переміщення чи депортації» [31]. На платформі щодня оновлюється актуальна інформація про дітей, постраждалих внаслідок військової агресії РФ проти України (зокрема зниклих безвісти, депортованих та примусово переміщених), а також тих, кого вдалося розшукати і врятувати. Станом на 2 травня 2023 р. за даними НІБ, яке фіксує переміщення дітей, 19393 дитини вважаються депортованими, натомість за даними з відкритих джерел, озвучених РФ – їх кількість сягає 744000. При цьому вдалося повернути лише 364 дитину.

Докази депортації українських громадян на територію РФ як широкомасштабної та систематичної практики, що застосовувалася російським урядом на тимчасово окупованих територіях України, було представлено в аналітичному звіті Коаліції «Україна. П'ята ранку» під назвою «Депортація громадян України з території ведення активних бойових дій чи з тимчасово окупованої території України на територію Російської Федерації та Республіки Білорусь, що охоплює період від 24 лютого 2022 року (початку широкомасштабної збройної агресії проти України) до 1 жовтня 2022 року» [32]. Організація документувала факти даних міжнародних злочинів, що вчиняються силами країни-агресора, зокрема й депортації українських громадян на територію РФ.

За результатами незалежного дослідження, проведеного Інститутом вивчення війни (Institute for the Study of War – ISW) «Оцінка російської наступальної кампанії, 26 квітня 2023 р.» [33], серед причин незаконної депортації під виглядом гуманітарної евакуації населення було названо «цілеспрямовану кампанію з депопуляції в окупованих районах України, щоб сприяти

повторному заселенню українських територій росіянами, (...) як намагання змінити етнічний склад України». При цьому такі «кампанії з депопуляції та повторного заселення можуть бути прирівняні до навмисної етнічної чистки та є явним порушенням Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього», наголошується в дослідженні.

Отже, проблема депортації українських дітей завжди була в фокусі уваги як органів державної влади, так і національних та міжнародних урядових та неурядових організацій. Від їх злагодженої співпраці залежать долі десятків тисяч українських дітей та мільйонів українців.

Наразі створення міжнародної бази даних для розшуку дітей із залученням національних та міжнародних організацій є одним із найважливіших завдань, що стоїть на порядку денному всього міжнародного співтовариства. Ключовими положеннями такої співпраці, як йдеться у вищезгаданій Резолюції ПАРЄ від 27 квітня 2023 р., є створення «механізму ідентифікації, визначення місцезнаходження та репатріації жертв в Україну або безпечну третю країну» (п. 19.4) [27].

Одним із першочергових заходів, які має вжити держава по поверненню українських дітей на батьківщину, є надання їм невідкладної психологічної допомоги та реабілітації. Значна кількість незаконно депортованих дітей «страждає від знущань і психологічних переслідувань» (пункт 7.4.) [27]. Загалом дитячі психічні травми, набуті під час війни, мають незворотний вплив на особистість дитини та потребують залучення спеціалістів у сфері кризової психології для реалізації тривалих реабілітаційних програм. Наразі на законодавчому рівні вкрай важливо забезпечити можливість отримання психосоціальної допомоги населення, зокрема постраждалому у результаті незаконної депортації, в тому числі щодо запобігання суїциду і психосоціальної реабілітації дітей (зокрема дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування) та підлітків; осіб з інвалідністю; осіб, які постраждали від торгівлі людьми чи зазнали фізичного, зокрема сексуального насилля; та загалом усіх осіб, які постраждали внаслідок

посттравматичного синдрому в умовах воєнного стану. Це необхідно передбачити в контексті змін та доповнень до чинних нормативно-правових актів України, зокрема до Закону України «Про систему громадського здоров'я» від 6 вересня 2022 р. (ведення в дію відбудеться 01 жовтня 2023 р.) [34], або в якості нових нормативно-правових актів.

Відновлення фізичного та психічного здоров'я громадян після війни, насамперед дітей, є важливим елементом відбудови української держави. Діти є запорукою майбутнього кожної нації, саме тому питання захисту українських дітей консолідувало зусилля міжнародної спільноти на шляху до досягнення миру в Україні та міжнародної безпеки в світі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо додержання прав осіб, які постраждали внаслідок збройної агресії російської федерації проти України (за період 24 лютого – 31 жовтня 2022 року). URL: https://rada.info/upload/users_files/21054106/07d383c8d770f41a9903b0c58f898589.pdf (дата звернення: 02.05.2023)
2. Geneva Convention relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War. (Geneva Convention IV). 12 August 1949. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/geneva-convention-relative-protection-civilian-persons-time-war> (дата звернення: 02.05.2023)
3. The missing children of Ukraine. An investigation of the EBU Investigative Journalism Network. Reporting by Mahsa Aminolahi, Emiliano Bos, Derek Bowler, Jenny Hauser, Thais Porto-Zenklusen, Pilar Requena, Alla Sadovnyk, Agnes Vahramian. Additional content provided by RTBF (Belgium) and Yle (Finland). Project management: Belén López Garrido. URL: <https://missingchildrenukraine.news-exchange.ebu.ch/the-missing-children-of-ukraine/index.html> (дата звернення: 02.05.2023)
4. U.N. refugee chief: Russia violating principles of child protection in Ukraine. Jan 27, 2023. *Reuters*. URL: <https://www.reuters.com/world/europe/un-refugee-chief-russia-violating-principles-child-protection-ukraine-2023-01-27/> (дата звернення: 02.05.2023)
5. Кримінальний кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 25-26, ст.131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 02.05.2023)
6. СБУ повідомила про підозру «міністрам «днр», які організовували депортацію українських дітей до рф. 16 грудня 2022 р. URL: <https://ssu.gov.ua/novyny/sbu-povidomyla-pro-pidozru-ministram-dnr-yaki-orhanizovuvaly-deportatsiiu-ukrainskykh-ditei-do-rf> (дата звернення: 02.05.2023)
7. Convention on the Rights of the Child. 20 November 1989. URL: <https://www.unicef.org/child-rights-convention> (дата звернення: 02.05.2023)
8. Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the sale of children, child prostitution and child pornography. 25 May 2000. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/optional-protocol-convention-rights-child-sale-children-child> (дата звернення: 02.05.2023)
9. Rome Statute of ICC. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/RS-Eng.pdf> (дата звернення: 02.05.2023)
10. Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide 9 December 1948. URL: <https://www.un.org/en/genocideprevention/genocide-convention.shtml#:~:~text=The%20Genocide%20Convention%20was%20the,during%20the%20Second%20World%20War.> (дата звернення: 02.05.2023)
11. What Russia is trying to accomplish with the alleged forced deportations of Ukrainian children URL: <https://www.cbc.ca/radio/day6/russia-deportation-matviichuk-raymond-1.6790228> (дата звернення: 02.05.2023)
12. Khoshnood, Kaveh, Nathaniel A. Raymond and Caitlin N. Howarth et al., "Russia's Systematic Program for the Re-education and Adoption of Ukraine's Children." 14 February 2023. Humanitarian Research Lab at Yale School of Public Health: New Haven. URL: <https://hub.conflic->

tobservatory.org/portal/sharing/rest/content/items/97f919ccfe524d31a241b53ca44076b8/data (дата звернення: 02.05.2023)

13. Situation in Ukraine: ICC judges issue arrest warrants against Vladimir Vladimirovich Putin and Maria Alekseyevna Lvova-Belova. Press Release: 17 March 2023. URL: <https://www.icc-cpi.int/news/situation-ukraine-icc-judges-issue-arrest-warrants-against-vladimir-vladimirovich-putin-and> (дата звернення: 02.05.2023)

14. The States Parties to the Rome Statute. URL: <https://asp.icc-cpi.int/states-parties> (дата звернення: 02.05.2023)

15. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 02.05.2023)

16. Доповідь Незалежної міжнародної комісії з розслідування порушень в Україні. 15 March 2023. A/HRC/52/62. URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/hrbodies/hrcouncil/coiukraine/A_HRC_52_62_UA.pdf (дата звернення: 02.05.2023)

17. Press Conference: Independent International Commission of Inquiry on Ukraine. 16 March 2023. URL: <https://media.un.org/en/asset/k1c/k1cqrqyep9> (дата звернення: 02.05.2023)

18. Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol 1). 08 June 1977. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/protocol-additional-geneva-conventions-12-august-1949-and> (дата звернення: 02.05.2023)

19. Invocation of the Moscow Mechanism on serious human rights violations in Belarus linked to Russia's war of aggression in Ukraine (23 March 2023) OSCE. URL: <https://www.diplomatie.gouv.fr/en/country-files/belarus/news/article/osce-invocation-of-the-moscow-mechanism-on-serious-human-rights-violations-in> (дата звернення: 02.05.2023)

20. European Union Agency for Criminal Justice Cooperation. URL: <https://twitter.com/RenewEurope/status/1648597395641450496> (дата звернення: 02.05.2023)

21. Ірина Верещук: Шукаємо та повертаємо українських дітей, яких примусово вивезли окупанти. Кабінет Міністрів України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/irina-vereshchuk-shukayemo-ta-povertayemo-ukrayinskih-ditej-yakih-primusovo-vivezli-okupanti> (дата звернення: 02.05.2023)

22. The joint investigation team garners further support for the ICPA and agrees to investigate genocide crimes in Ukraine. URL: <https://www.eurojust.europa.eu/news/joint-investigation-team-garners-further-support-icpa-and-agrees-investigate-genocide-crimes> (дата звернення: 02.05.2023)

23. European Union Agency for Criminal Justice Cooperation. URL: <https://www.eurojust.europa.eu/> (дата звернення: 02.05.2023)

24. Core International Crimes Evidence Database. URL: <https://www.eurojust.europa.eu/sites/default/files/assets/ciced-leaflet.pdf> (дата звернення: 02.05.2023)

25. International Centre for the Prosecution of the Crime of Aggression made official at United for Justice Conference in Ukraine. URL: <https://www.eurojust.europa.eu/news/international-centre-prosecution-crime-aggression-made-official-united-justice-conference> (дата звернення: 02.05.2023)

26. Cooperation between the United Nations and the Council of Europe: resolution A/RES/77/284 / adopted by the General Assembly 25 April 2023. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/4009707> (дата звернення: 02.05.2023)

27. Deportations and forcible transfers of Ukrainian children and other civilians to Russian Federation or to Ukrainian territories temporarily occupied: create conditions for their safe return, stop these crimes and punish the perpetrators. Resolution PACE. 2495 (2023). 27 April 2023. URL: <https://pace.coe.int/en/files/31776/html> (дата звернення: 02.05.2023)

28. Draft Resolution. Deportations and forcible transfers of Ukrainian children and other civilians to Russian Federation or to Ukrainian territories temporarily occupied: create conditions for their safe return, stop these crimes and punish the perpetrators. 27 April 2023. URL: doc. 15748: compendium of written amendments (final version).pdf (coe.int) (дата звернення: 02.05.2023)

29. Служба розшуку дітей. URL: <https://missingchildren.org.ua/> (дата звернення: 02.05.2023)

30. Missing Children Ukraine – Missing Children Europe. URL: <https://missingchildreneurope.eu/ukraine/> (дата звернення: 02.05.2023)

31. Діти війни. URL: <https://childrenofwar.gov.ua/> (дата звернення: 02.05.2023)

32. Аналітичний звіт. Депортація громадян України з території ведення активних бойових дій чи з тимчасово окупованої території України на територію Російської Федерації та Республіки Білорусь, що охоплює період від 24 лютого 2022 року (початку широкомасштабної збройної агресії проти України) до 1 жовтня 2022 року. URL: https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2023/01/deportation_ukr.pdf (дата звернення: 02.05.2023)

33. Russian Offensive Campaign Assessment, April 26, 2023. Institute for the Study of War Russian Offensive Campaign Assessment, April 26, 2023. Institute for the Study of War. URL: <https://www.understandingwar.org/background/russian-offensive-campaign-assessment-april-26-2023> (дата звернення: 02.05.2023)

34. Закон України «Про систему громадського здоров'я» від 6 вересня 2022 р. (введення в дію відбудеться 01 жовтня 2023 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2573-20?find=1&text=%D0%BF%D1%81%D0%B8%D1%85%D1%96%D1%87#w1_3 (дата звернення: 02.05.2023)